

Mapy leśne z obszaru guberni lubelskiej

Tomasz Olenderek

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Instytut Nauk Leśnych

ORCID 0000-0002-5558-8310

E-mail: tomasz_olenderek@sggw.edu.pl

Zarys treści: Przedmiotem badań opisanych w tekście były dawne mapy leśne wykonywane dla obszaru guberni lubelskiej. Opisano mapy sporządzane od końca XVIII do początku XX wieku, znajdujące się w wybranych zespołach archiwalnych w Lublinie, Radomiu i w Warszawie. Szczególna uwaga została zwrócona na towarzyszące prezentacji graficznej opisy w postaci tabel lub toponimów. Dawne mapy leśne dobrze ilustrują ewolucję w gospodarowaniu lasami oraz zachodzące zmiany w przestrzeni leśnej

Słowa kluczowe: kartografia leśna, dawne mapy leśne, gubernia lubelska

---

1. Wprowadzenie

Dawne mapy leśne ilustrują ewolucję sposobów gospodarowania lasami od końca XVIII wieku i zachodzące zmiany w przestrzeni leśnej, będące wynikiem gospodarowania. Były one przeważnie wykonywane w ramach prac nad urządzaniem lasów, polegających na inwentaryzacji i planowaniu użytkowania. Niektóre zebrane informacje o lesie pokazywano na mapach, a pozostałe na osobnych kartach, najczęściej w postaci tabel. Za początek urządzania lasu na ziemiach polskich uznaje się opisy sporządzone dla części Puszczy Kozienickiej w 1786 roku, dla których mapy niestety nie zachowały się¹. W Królestwie Polskim zasady sporządzania operatów urządzania lasu (nazywanych wówczas planami gospodarczymi) opisywano w specjalnych instrukcjach², a także w monografiach³. Obecnie dawnym mapom leśnym nie poświęca się wielu

---

¹ K. Okła, *O początkach regulacji gospodarki leśnej w Puszczy Kozienickiej, czyli jak powstało pierwsze urządzanie lasu w Polsce*, Kozienice 2019, s. 36–37.

² R. Jaszczak, *Urządzanie lasu w Polsce do 1939 roku, część II – urządzanie lasu w Królestwie Polskim*, „Sylwan”, t. 152, 2008, z. 5, s. 3–13.

³ Przykładowo: A. Połujański, *Leśnictwo polskie, część druga, urządzenie lasów*, Warszawa 1861, s. 58–67.

publikacji, szczególnie w ujęciu regionalnym, jak to ma miejsce w przypadku niektórych innych rodzajów map.

Zakres przestrzenny opracowania obejmuje obszar guberni lubelskiej z lat 1837–1844 i 1867–1912 (w latach 1845–1866 gubernię lubelską połączono z siedlecką, a w roku 1912 wydzielono gubernię chełmską). Jest to także terytorium dawnego departamentu (od 1810) i województwa lubelskiego (od 1816). W połowie lat 20. XIX wieku powierzchnia lasów w województwie wynosiła ponad 380 tysięcy hektarów. Lasy prywatne zajmowały około 300 tys. ha, lasy rządowe 40 tys. ha, lasy suprymowane w wyniku kasaty z 1819 roku ponad 30 tys. ha oraz lasy gminne i dzierżawione lasy pojezuickie blisko 10 tys. ha⁴. Późniejsze zmiany własnościowe polegały przede wszystkim na włączeniu lasów suprymowanych w skład lasów rządowych, konfiskacie części lasów prywatnych, tworzeniu majoratów oraz na uwłaszczeniu chłopów w zamian za serwituty. W połowie XIX wieku lasy guberni opisał obszernie A. Połujański⁵ podając m.in., że lasy prywatne największą powierzchnię zajmowały wówczas w powiecie zamojskim (w tym około 100 tys. ha należących do Ordynacji Zamojskiej), lasy rządowe przeważały zaś w powiecie lubelskim.

Obecnie dla obszaru Ziemi Lubelskiej najpełniej opisywane są mapy topograficzne⁶ i plany miast⁷, ale lasy traktuje się tam marginalnie. Z drugiej strony, kartografia pomijana jest też w publikacjach opartych na materiałach archiwalnych, poświęconych historii gospodarki leśnej⁸. Wzmianki na temat dawnych map można znaleźć w monografiach nadleśnictw⁹, lecz stanowią ledwie zarysowane tło dla opisu innych zagadnień. Nieco szerzej opisane zostały praktycznie tylko mapy leśne Ordynacji Zamojskiej z lat dwudziestych XIX wieku¹⁰.

Efektorem przeprowadzonych prac było znalezienie, przegląd i charakterystyka dawnych map leśnych znajdujących się w różnych zespołach

⁴ L. Plater, *Rys leśno-statystyczny Królestwa Polskiego*, „Sylwan”, t. 4, 1827, z. 1, s. 49.

⁵ A. Połujański, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym, tom 1*, Warszawa 1854, s. 373–425. Jednym z załączników do tej monografii jest *Mapa leśna Królestwa Polskiego* (znajdująca się także w zbiorach Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska), na której przedstawiono „tylko lasy w administracji rządu zostające” wraz z wykazem nazw leśnictw.

⁶ Na przykład P. Cebrykow, *Dawne mapy topograficzne Lubelszczyzny jako źródła informacji w badaniach historyczno-geograficznych*, w: *Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych*, Lublin 2015, s. 85–102.

⁷ Na przykład W. Przegon, J. Żygawski, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków – Zamość 2018.

⁸ Dotyczą one głównie lasów Ordynacji Zamojskiej: C. Rajca, *Gospodarka leśna w Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX wieku, uwagi o urządzaniu i organizacji*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 20, 1972, z. 2, s. 207–217; M. Kozaczka, *Gospodarka leśna Ordynacji Zamojskiej (1918–1939)*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 109, 2002, nr 2, s. 61–75; A. Tittenbrun, *Skład gatunkowy i struktura lasów Roztoczańskiego Parku Narodowego*, Zwierzyniec 2013, s. 10–15.

⁹ Na przykład L. Zugaj, *Historia Nadleśnictwa Puławy*, Puławy 2017, s. 31.

¹⁰ T. Olenderek, *Mapy leśne w Królestwie Polskim 1816–1831*, Warszawa 2021, s. 119–127.

archiwalnych. Szczególnie dużo miejsca poświęcono elementom tekstowym, uzupełniającym obraz kartograficzny.

2. Materiał i metody

Na podstawie opisów zbiorów kartograficznych¹¹ ustalono, że dawne mapy leśne mogą znajdować się w kilku zespołach Archiwum Państwowego w Lublinie. Najcenniejszym z nich jest „Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca” (nr 71), w którym kartografię leśną reprezentuje ponad 370 jednostek archiwalnych, opisanych w osobnym rozdziale inwentarza¹². Część jednostek zawiera od kilku do kilkudziesięciu arkuszy map.

W przypadku pozostałych zespołów kwalifikacji map dokonano na podstawie analizy treści inwentarzy. Za mapy leśne uznano te, których opisy zawierały słowa „las”, „leśnictwo” lub „leśny” i nie wymieniano równorzędnie innych form użytkowania ziemi. W dalszym etapie prac zebrane informacje uzupełniano wynikami analizy wizualnej map. W ten sposób, w archiwum lubelskim znaleziono kolejne mapy leśne w zespołach: „Urząd Gubernialny Lubelski do Spraw Włościańskich” (nr 141), „Zbiór planów urządzeń gospodarstw leśnych oraz majątkowych powiatów: chełmskiego, hrubieszowskiego, włodawskiego” (nr 206) w oddziale w Chełmie oraz „Zbiór planów różnych urzędów” (nr 636). Zawierają one łącznie ponad 80, związanych z tematem pracy, jednostek archiwalnych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku.

Mapy leśne przechowywane są także w Zbiorze Kartograficznym (nr 402) Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie¹³, ale lasy guberni lubelskiej obejmuje tylko kilka z nich. Bardzo duża liczba XIX-wiecznych map leśnych znajduje się w Archiwum Państwowym w Radomiu¹⁴. Zespół „Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej, Siedleckiej” (nr 44) zawiera ponad sto „planów leśnych” (seria 37), czyli map oraz operatów urządzania lasów guberni lubelskiej, lecz w inwentarzu opisano tylko 14 z nich¹⁵.

¹¹ A. Pawłowska, M. Sirko, *Mapy Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 26, 1994, nr 3, s. 145–146 oraz B. Janocińska, *Zasób kartograficzny Archiwum Państwowego w Lublinie w latach 1918–1944*, w: *Archiwum Państwowe w Lublinie, dzieje i zasób*, Warszawa 2003, s. 73.

¹² A. Pawłowska-Wielgus, *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941*, Warszawa 1971, s. 223–242.

¹³ Wspominał o nich H. Bartoszewicz, *Zbiory kartograficzne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 40, 2008, nr 2, s. 147 a szerzej opisał T. Olenderek, *Mapy leśne Królestwa Polskiego w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Sylwan”, t. 162, 2018, z. 5, s. 422–428.

¹⁴ T. Olenderek, K. Mazur, *Mapy leśne Królestwa Polskiego w zasobach Archiwum Państwowego w Radomiu*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, t. 19, 2020, s. 221–234.

¹⁵ Pisze o tym H. Kisiel, *Akta Zarządu Dóbr Państwowych w Radomiu*, „Archeion”, t. 36, 1962, s. 99–101 i U. Pietrzak, *Zasób kartograficzny Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Radomiu – jego kształtowanie i charakterystyka*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Na-

Kolejnych kilkanaście luźnych map leśnych znajduje się wśród „planów rolnych” guberni lubelskiej (seria 33).

Podobne opracowania kartograficzne mogą znajdować się również w innych (głównie rodowych) zespołach archiwalnych, a także w muzeach lub instytucjach leśnych. Kilka takich map z obszaru Lubelszczyzny pokazano między innymi na wystawie „200 lat kartografii leśnej” zorganizowanej w 2013 roku¹⁶.

Łącznie, w wymienionych zespołach archiwalnych znaleziono prawie czterysta luźnych map leśnych, z tego dwie trzecie opisane w języku polskim. Kilkanaście kolejnych nie jest udostępnianych z powodu złego stanu, a informacje w inwentarzach nie pozwalają na określenie ich rodzaju i roku wykonania. Druga część zbioru to 135 operatów, czyli opracowań w formie poszytu lub księgi, zawierających nawet do kilkudziesięciu arkuszy map.

3. Luźne mapy leśne

Spośród kilku map pochodzących sprzed 1815 roku, najstarsze sporządzono w latach 1786 i 1787 dla niewielkich obszarów Zamojszczyzny. Na mapie Lasu Klucza Lipskiego¹⁷ (ryc. 1) graficznie wyróżniono położone w lesie obiekty (drogi, ciek wodne, błota, łąki i niwy) oraz pobliskie wsie. Poszczególne części lasu oznaczono literami, w tabeli podano ich nazwy i dominujące gatunki oraz pole powierzchni lasu i innych użytków. W opisach posługiwano się pełnymi zdaniami, co było możliwe, gdyż las nie był wówczas tak zróżnicowany przestrzennie. Podobna była mapa Lasu Par¹⁸, tylko w tabeli opisano kolejno ważniejsze obiekty położone wzdłuż granicy lasu oraz ozdobiono napis tytułowy. Rysowano wtedy podziały poprzeczne (od 1:7200 do 1:14 400) opisane w sążniach wiedeńskich, strzałki północy skierowane w różnych kierunkach i sieci trójkątów do obliczania pola powierzchni.

Na kolejnych mapach, pochodzących już z pierwszych lat XIX wieku, cały obszar lasu dzielony był na długie i wąskie powierzchnie rocznych wrębów, co było ilustracją nowej koncepcji jego użytkowania¹⁹. Na mapie lasów i wsi Lipa

---

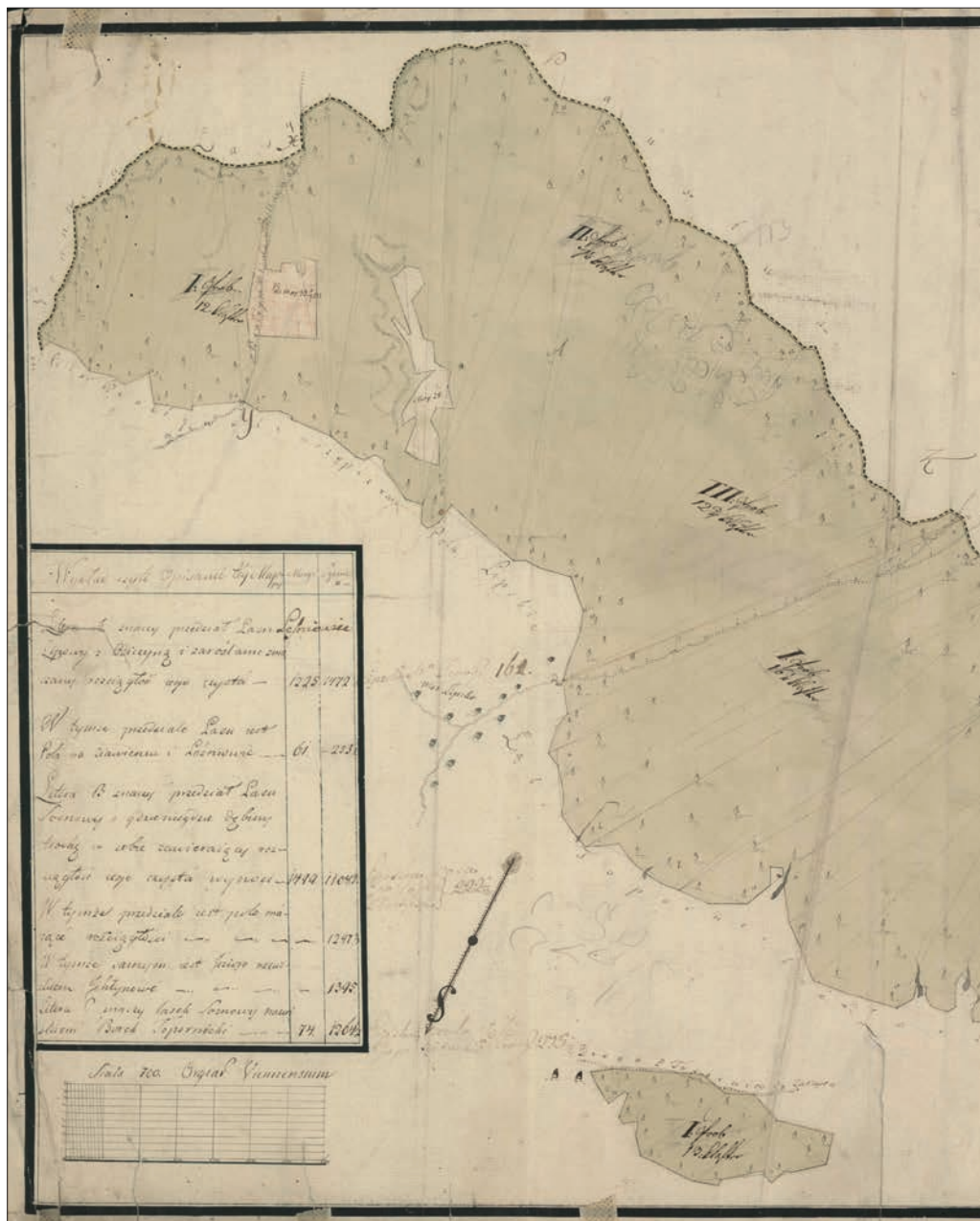
ukowego”, t. 18, 1981, z. 1, s. 51–52. Od niedawna skrócone opisy wszystkich operatów serii 37 udostępnione są na portalu „Szukaj w Archiwach”.

¹⁶ A. Sawicki, K. Okła, *200 lat kartografii leśnej, katalog wystawy*, Warszawa 2013, eksp. nr. 26, 50, 53. Najciekawszym przykładem jest mapa Lasów Kozłowieckich z 1905 roku, którą można także obejrzeć na stronie internetowej Nadleśnictwa Lubartów.

¹⁷ A. Nazarewicz, *Mapa Lasu Klucza Lipskiego Państwa Ordynacji Zamojskiej*, 1786, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, seria 9.4.4.2, sygn. 1175.

¹⁸ J. Lewicki, *Mapa Lasu Par zwanego do Ordynacji Zamojskiej a osobliwie Klucza Tomaszowskiego należącego w Cyrkule Zamojskim leżącego*, 1787, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1197.

¹⁹ C. Rajca, op. cit., s. 208–209.

Ryc. 1. Fragment mapy leśnej z lat 80. XVIII wieku. Przedstawiono kompleksy leśne i znajdujące się w ich obrębie pola. Dla kilku tzw. przedziałów lasu (odnośniki A, B, C) podano w tabeli obok gatunki drzewostanów, nazwy i pola powierzchni. A. Nazarewicz, *Mapa Lasu Klucza Lipskiego Państwa Ordynacji Zamojskiej*, 1786, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, seria 9.4.4.2, sygn. 1175

z 1806 roku²⁰ przedstawiono rzeźbę terenu, aby lepiej można było ustalić kierunki wrębów, a w legendzie zamiast dawnych oznaczeń literowych użyto już znaków graficznych. Wśród map spoza Ordynacji Zamojskiej warto wymienić mapę lasów we wsi Zawałów z 1809 roku²¹, także z oznaczonymi wrębami.

Mapy leśne z czasów Królestwa Polskiego podzielono na kilka kategorii: polskie mapy jednostek administracji Ordynacji Zamojskiej, mapy lasów innych właścicieli oraz mapy tematyczne ilustrujące specyficzne zagadnienia związane z gospodarką leśną. Odrębnie przedstawiono grupę map opisanych w języku rosyjskim.

Około 50 map jednostek administracji leśnej Ordynacji Zamojskiej wykonywano przeważnie w trzech okresach. Mapy z lat 1818–1827 oraz 1853–1854 sporządzano dla rewirów i oddziałów, zwykle w skali 1:7200 lub 1:14 400. Na całym obszarze lasu oznaczano roczne wręby planowane nawet na sto kolejnych lat. Za pomocą deseni (głównie w latach 20.) lub barw tła (głównie w latach 50.) rozróżniano użytki nieleśne, gatunki drzewostanów, a także po raz pierwszy ich grupy wiekowe (efekt dawniejszych wyrębów i odnowień). Objasnienia znaków były podobne jak w XVIII wieku: powierzchnie oznaczano cyframi rzymskimi i krótko podawano ich cechy w tabelach. Grupę kilku rewirów obejmował plan zbiorczy ok. 1:40 000. Mapy z lat 20. miały bardzo duże wymiary (nawet do 4 metrów), były też ozdabiane efektownymi ilustracjami. Mapy z połowy wieku składały się z kilku mniejszych sekcji, z ozdobnymi opisami tytułowymi.

Kolejne mapy z przełomu wieków (1890–1905), przedstawiające nowy podział na leśnictwa, straże (1:40 000 lub 1:20 000) i obręby (1:5000), miały już orientację północną i podziałki opisane w prętach nowopolskich. W wyniku planowego użytkowania, las stawał się bardziej zróżnicowany i mapy w coraz większym stopniu przypominały współczesne opracowania: pokazany był podział lasu na okręgi opisane cyframi i liczne wydzielienia opisane literami z podanym polem powierzchni. Oznaczano też powierzchnie wyrębów, ale tylko planowane na najbliższe lata. Dominujące gatunki drzew rozróżniano kolorem, zaś coraz bardziej liczne klasy wieku nasyceniem barwy. Mapy z tego okresu zawierają sporo różnego rodzaju nazw miejscowych (m.in. obrębów, terenów podmokłych lub dróg), co jest pośrednim efektem wzrostu intensywności gospodarki leśnej. W późniejszych latach, także w odrodzonej Polsce, były one kopiowane, uzupełniane i nadal użytkowane, stąd często trudno jest określić rok ich wykonania.

Około 20 map lasów innej własności przedstawia różnej wielkości kompleksy leśne. Wykonane były przeważnie w drugiej połowie XIX wieku, w skali

---

²⁰ J. Kierłowicz, *Mapa Lasów i wsi Lipy do Państwa Ordynacji Zamojskich należącej*, 1806, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1176.

²¹ J. Birner, *Mapa Lasów we Wsi Kawalowie do Sched dwóch, to jest WW. OO. Franciszkanów Konwentu Zamojskiego i W JM Pani Wiszniowskiej należących*, 1809, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 561-20.

1:5000 z podziałkami w prętach nowopolskich. Większość z nich zawiera legendę i rejestry powierzchni. Na uwagę zasługuje kilka wcześniejszych map z oznaczonym podziałem lasu na wręby (poręby). Wśród nich jest plan lasów pojezuickich dóbr Ratoszyn²² w skali 1:10 000, z pełnym planem gospodarczym wypisanym na obszernym arkuszu mapy oraz plan lasów dóbr Puławy²³ (skonfiskowanych Adamowi Czartoryskiemu w 1832 roku²⁴) w skali 1:20 000, z dość szczegółowo pokazaną topografią miasta i okolic.

Do grupy kilkunastu map tematycznych zaliczono mapy granic terenów leśnych oraz mapy gruntów budziarzy (ludności osiedlanej na terenach po wykarczowanych lasach w Ordynacji Zamojskiej) z pierwszej połowy XIX wieku. Odrębną grupę stanowią późniejsze mapy wielkoskalowe, pokazujące projekty podziału lasu na działki.

Od lat 70. XIX wieku mapy stopniowo zaczynają być opisywane w języku rosyjskim, przy czym korzystanie z nich ułatwia fakt, że większość (około 70%) zawiera legendę. Wśród znalezionych ponad 120 takich map z lat 1876–1914 przeważają wielkoskalowe mapy lasów lub mapy tematyczne przedstawiające projekty ich podziału na działki dla włościan, nadziei dla służby leśnej, a także plany wyrębów. Do początku lat 90. dominowały mapy 1:5000 (podziałki w prętach nowopolskich), później już 1:4200 (sążnie rosyjskie). Odrębną grupę stanowią mapy sytuacyjne lasów Ordynacji Zamojskiej w poszczególnych powiatach, wykonane w skalach od 1:20 000 do 1:80 000 w 1897 roku.

Mapy leśne z lat międzywojennych zachowały się niemal wyłącznie dla obszaru Ordynacji Zamojskiej. Były często wykonywane na kalce technicznej i prawie pozbawione ozdób oraz miały mniejszy zakres treści. Na wielu brak daty opracowania lub podano tylko stan aktualności materiału źródłowego (czasami jeszcze sprzed wojny). Mapy jednostek administracji leśnej to ponad 80 map obrębów leśnych (od 1:5000 do 1:20 000) pokazujących granice oraz pola powierzchni oddziałów i wydzieleń, prawie 30 map leśnictw i nadleśnictw (w większości 1:20 000) oraz kilka map zbiorczych, w tym dwie 1:160 000 z lasami całej Ordynacji. W nowym planie urządzania lasu z 1926 roku wprowadzono podział na prostokątne, numerowane oddziały, który przetrwał do dziś²⁵. Pole powierzchni oddziału leśnego (20–25 ha) było o wiele mniejsze niż dawnego okręgu, nie było już zatem potrzeby umieszczania na mapach tak dużej liczby toponimów.

---

²² W. Ostrowski, *Plan Lasów Dóbr Ratoszyna z przyległościami prawem wiecznym emfiteutycznym jako Dóbr Pojezuickich posiadanych*, 1828, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 33, sygn. 45.

²³ M. Szwartze, Kondratowicz, *Plan Lasów do Dóbr Puławy należących*, 1836, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 33, sygn. 137.

²⁴ L. Zugaj, op. cit., s. 26.

²⁵ A. Tittenbrun, op. cit., s. 14.

Wśród map tematycznych jest 40 planów osad służby leśnej w skali 1:5000 lub większej, przedstawiających po kilka działek z podanym polem powierzchni użytków. Kilkanaście pozostałych map tworzy bardzo różnorodny zbiór pod względem skali (1:5000 do 1:40 000), zasięgu przestrzennego (od pojedynczej działki do nadleśnictwa) i treści. Są to mapy użytkowania ziemi, klasyfikacji gruntów (dawne mapy siedlisk leśnych), drzewostanów, cięć i plany przeciwpożarowe, zatem podstawowe rodzaje map tematycznych sporządzane również współcześnie. Uzupełnieniem zbioru są trzy niemieckie mapy nadleśnictw (plany cięć i mapa przeciwpożarowa) oraz mapa lasów całej Ordynacji z lat 1940–1941 o dosyć ubogiej jednak treści.

4. Operaty urządzania lasu

Najstarszym znalezionym operatem jest „Zbiór Map Lasów Ordynackich”²⁶ skompletowany przez Joachima Owidzkiego w 1793 roku. Zawiera 72 mapy z lat 1786–1787 umocowane w twardej oprawie o imponujących wymiarach (78 × 96 cm). Jest to niejednorodny zbiór; część (16 map), to mapy wielobarwne i wielkoformatowe (w przybliżeniu od A2 do A0) w skali na ogół 1:14 400 (podziałki w sążniach wiedeńskich), wyraźnie staranniej (choć i różnorodnie) zredagowane oraz opisane w języku niemieckim (8), polskim (6) lub łacińskim (2). Pozostała grupa 56 map (w tym 10 opisanych po niemiecku) jest skromniejsza pod względem formatu, zakresu treści (czasem tylko granice lasu) oraz grafiki (1–3 barwy). Około 20 arkuszy zawiera rejestry powierzchni, a tylko 12 objaśnienia oznaczeń, jednak znajdują się one także w części opisowej, na którą składają się:

- „Sumariusz ogólny” (2 strony) zawierający wykazy powierzchni ujazdów (jednostek podziału ordynacji) oraz liczbę sporządzonych dla nich map; łącznie powinno ich być 87,
- „Tłumaczenia map” (76 stron) zawierające, odrębne dla każdego ujazdu, objaśnienia oznaczeń literowych lub liczbowych, użytych na kolejnych mapach (np. *Gay zwany Lasek Brzozowy z Dębiną mieszany*) a także ich wielkość w morgach i sążniach; ponadto na końcu podana jest „dalsza wiadomość” zawierająca ogólną charakterystykę lasów ujazdu i zalecenia gospodarcze obejmujące prawa „do wrębu”, „do budowli” lub „do opału” (np. *Dębina młodociana z Brzezina zmieszana do wrębu zakazana*), a także nazwisko i miejsce zamieszkania leśniczego,
- „Ukazy wyrachowania lasu” (2 strony), zawierające tabele „gatunku drzewa” (z podziałem na twarde i miękkie) oraz „starości drzewa” (wysokie, średnie i latorośl) wraz z polem powierzchni i opisem szczególnych cech

²⁶ J. Owidzki (red.), *Zbiór Map Lasów Ordynackich w Galicyi in martio 1793 uczyniony*, 1793, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1149.

lasu (gatunki, użytki nieleśne) z objaśnieniem użytych na mapach oznaczeń literowych,

- tabele z wyliczeniami pola powierzchni zajmujące 30 stron, w tym 26 po łacinie.

Pozostałe operaty urządzania lasu, określane jako plany urzędzeń gospodarstw leśnych lub (niesłusznie) jako atlasy, pochodzą z lat 1823–1939. Czterdzieści osiem zachowanych operatów sprzed powstania styczniowego opracowano w języku polskim, dla lasów różnej własności (rządowe, duchowne, skonfiskowane, majoraty, prywatne obciążone pożyczką) w formacie około 45 × 35 cm. Zawierają łącznie prawie 150 map, w każdym znajduje się zwykle do 10 map obrębów leśnych przeważnie 1:20 000 (kilka map 1:21 600) z reguły już o orientacji północnej, w kilku dodatkowo są mapy zbiorcze w mniejszej skali. Mapy pokazują podział obrębów liczących 1–2 tys. ha na okręgi gospodarcze liczące 250–500 hektarów. Nie oznaczano na nich gatunków drzew, lecz roczne poręby planowane na najbliższe 30 lat oraz elementy topografii, przy czym szczegółowość ich prezentacji była zróżnicowana (ryc. 2).

W umieszczonej na osobnej karcie tabeli, dla każdego okręgu opisywano cechy drzewostanów (gatunek, wiek), warunki siedliskowe (rzeźba terenu, podłoże), zasady użytkowania (rok i metoda wyrębu lub odnowienia) oraz ewentualnie inne informacje, na przykład dotyczące zwierzyny leśnej²⁷.

Podczas urządzania dokonywano podziału obszaru leśnego na strażę, obręby i okręgi gospodarcze, nadając wszystkim tym jednostkom nazwy. Początkowo w czterech leśnictwach rządowych guberni lubelskiej nazwano łącznie 15 strażę, 53 obręby oraz ponad 200 okręgów. W późniejszych latach liczba nazw stale rosła, w miarę jak urządzano pozostałe obszary leśne.

Unikatowym opracowaniem jest zachowany operat dla województwa lubelskiego²⁸ zawierający mapy leśnictw Dubienka (ryc. 3), Krasnystaw i Lublin ok. 1:180 000 z podziałem na strażę i obręby, skrótowo opisane w tabelach (ryc. 4).

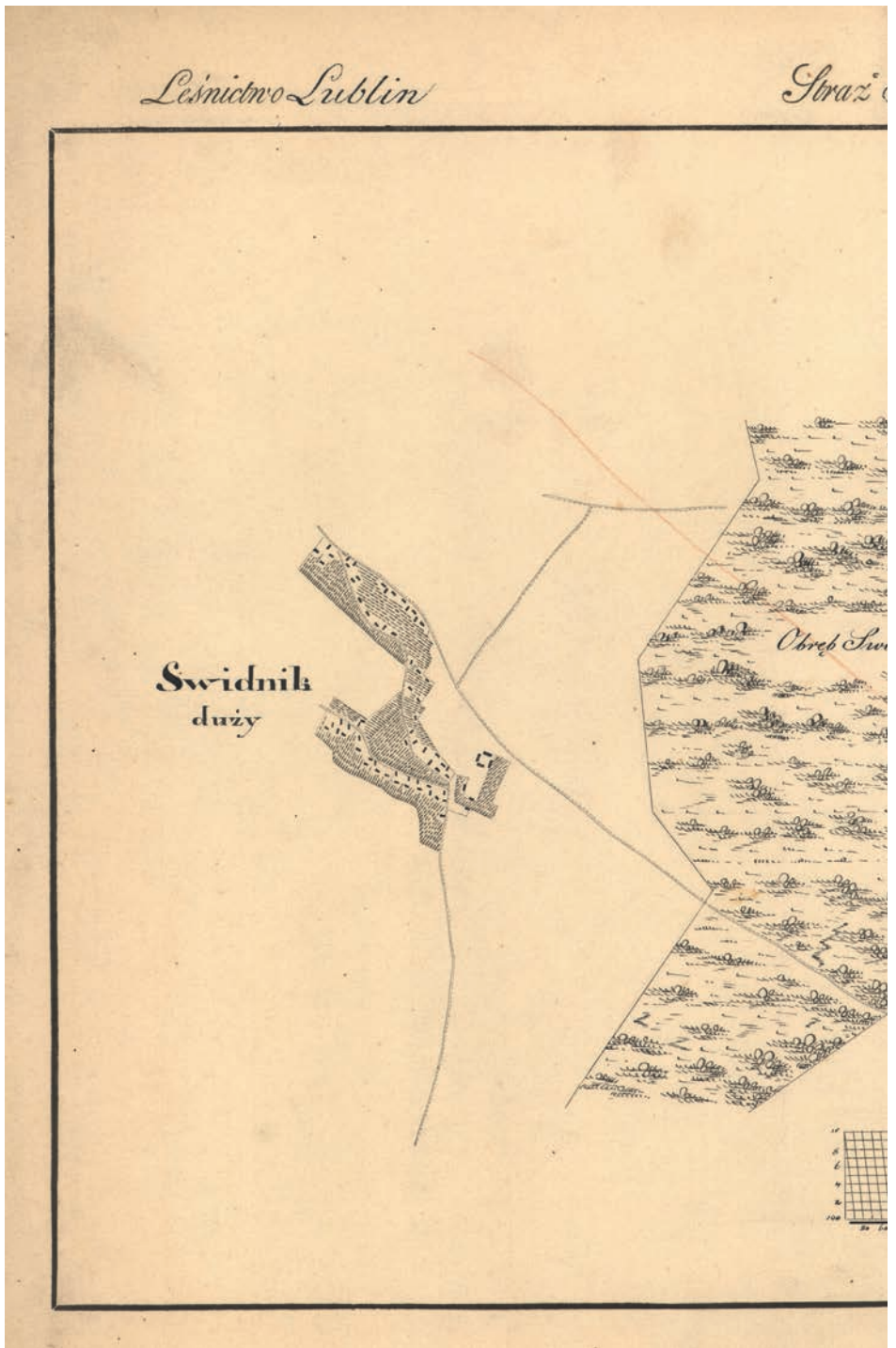
Są to jedne z bardzo nielicznych map leśnych, na których oznaczono siatkę kartograficzną. Nie zachowała się mapa czwartego leśnictwa Kazimierz oraz zbiorcza mapa lasów rządowych w całym województwie. Można częściowo odtworzyć ich treść dzięki tabelom oraz innym źródłom kartograficznym, np. mapie dóbr i lasów rządowych z 1828 roku²⁹ lub planowi położenia dóbr i lasów rządowych z 1847 roku³⁰, pochodzącemu ze zbioru map opisanego

²⁷ M. Szwarcze, A. Dębski, *Urządzenie Tymczasowe Leśnictwa Lubelskiego*, 1824 (uzup. 1835), AP w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 3.

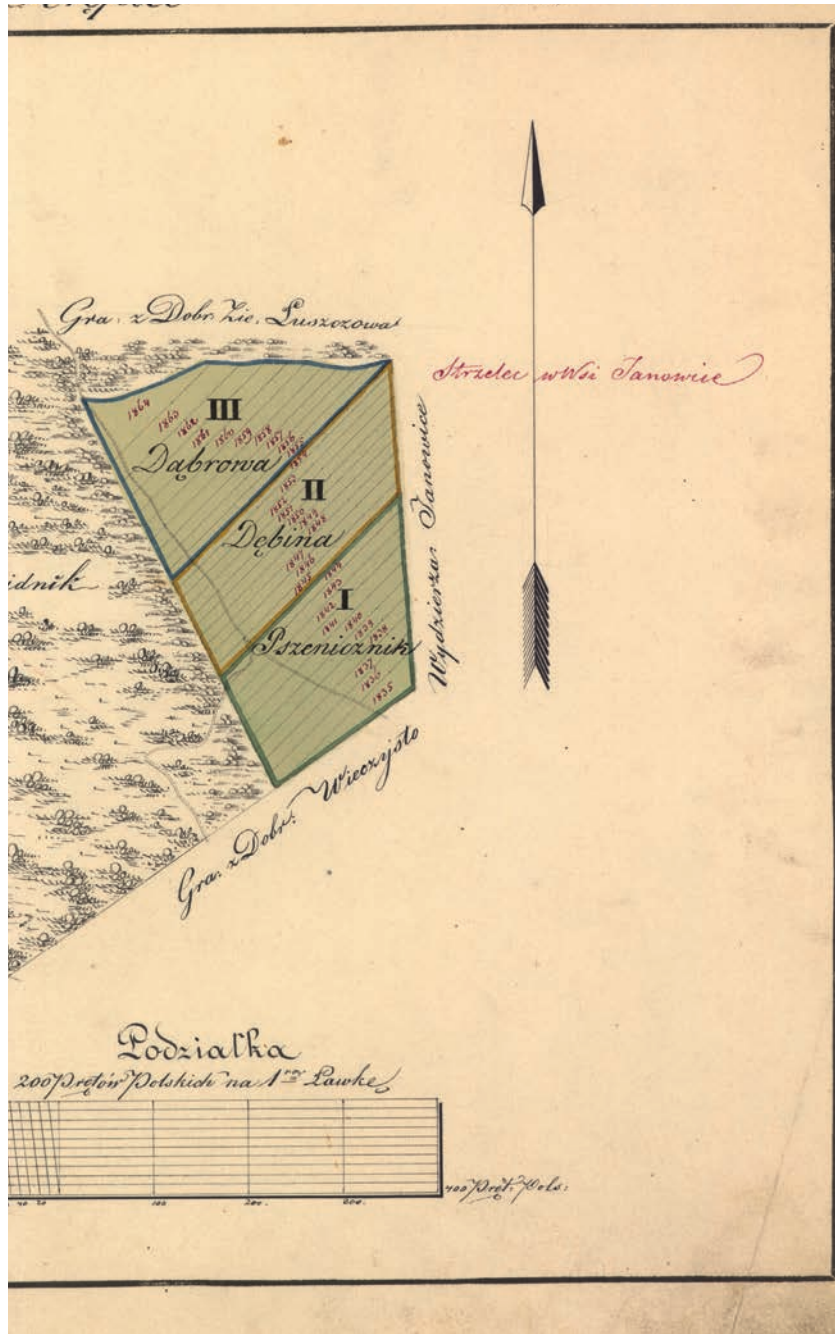
²⁸ J. Żebrowski, *Urządzenie Tymczasowe Leśnictw Rządowych w Województwie Lubelskim*, 1825, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 1.

²⁹ J. Turzański (kop.), *Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskim*, 1828, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 88-10.

³⁰ S. Krupiński, *Plan położenia Dóbr i Lasów Rządowych w Okręgu Ekonomicznym Lubelskim Guberni Lubelskiej*, 1847, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 50-1.

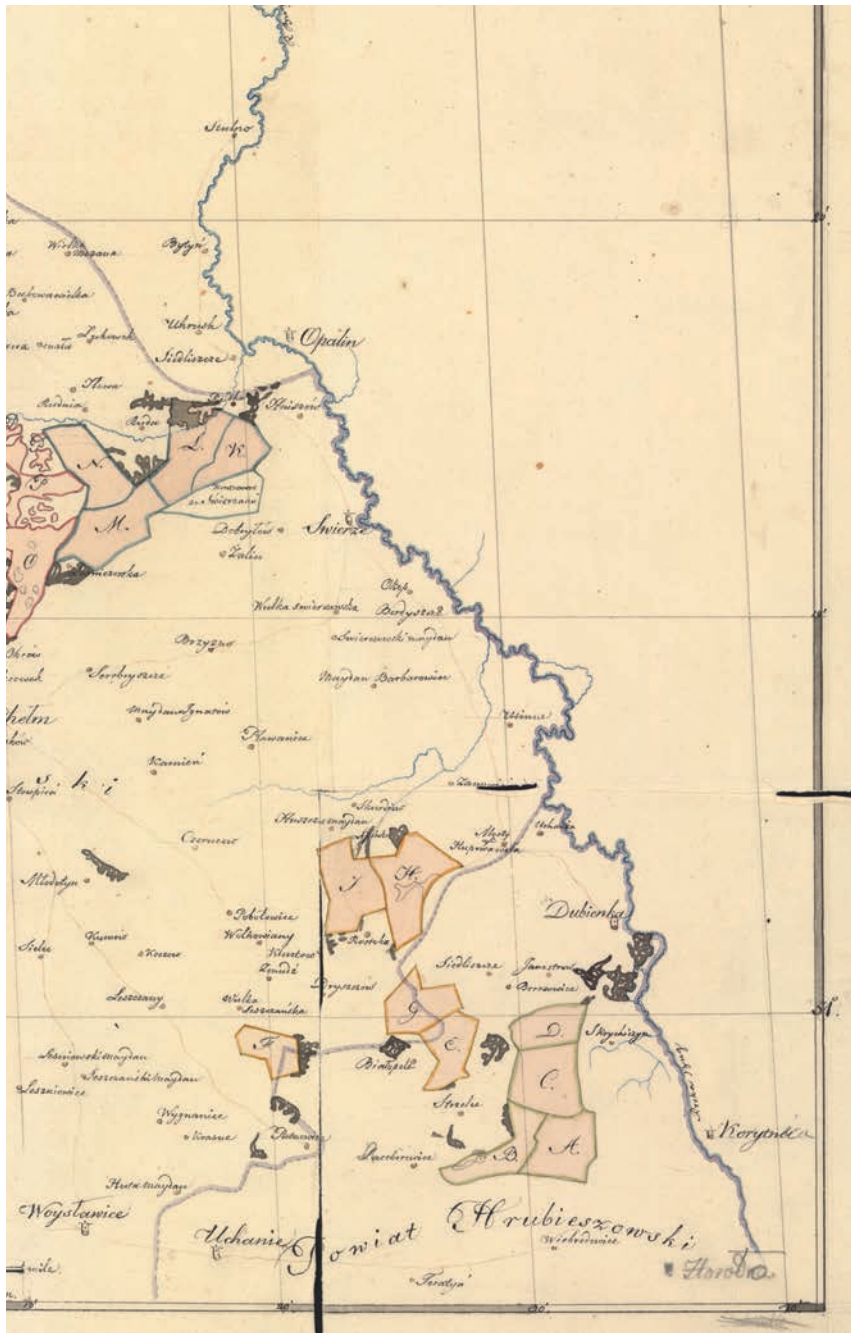

Ryc. 2. Mapa operatowa z lat 30. XIX wieku. Widoczne są 3 okręgi gospodarcze (cyfry rzymskie, nazwy), w których wyróżniono roczne poręby. M. Adamski, W. Baranowski, S. Wilkowski, *Leśnictwo Lublin, Straż Krępiec, Obwód Janowiec, Lit. B*, 1834, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 3, strona 4

Ryc. 3. Mapa operatowa z lat 20. XIX wieku. Przedstawia obszar leśnictwa Dubienka podzielony na straże i obręby leśne (wielkie litery). Szarą barwą pokazano tzw. odpadki leśne, czyli lasy nieurządzone. J. Żebrowski, *Urządzenie Tymczasowe Leśnictw Rządowych w Województwie Lubelskim*, 1825, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 1, strona 16

Nazwisko Straży	Obrębu		Ko- ły lat	Las Wysoko															
	Lit.	Nazwisko		Lisowcy															
				Dąb		Buk		Klon, Jesion i Wiąz.		Ogół Lisowcy.		Sosna							
				Morgi	Pręt.	Morgi	Pręt.	Morgi	Pręt.	Morgi	pr.	Morgi	Pręt.						
Strzelec	A	Tursh	120																2696
	B	Hotodlnik	120																2684
	C	Stara mariatnia	120																2504
	D	Janostrow	120																2824
	E	Diatopole	120																2684
	F	Orlagóra	120																2108
	Rostoka	G	Dryszow	120															
H		Lipinki	120																4112
I		Stawiska	120																3254
K		Thonotopy	120																2416
Ruda	L	Rudka	120																3112
	M	Ruda	120																1980
	N	Tyszonkost	120																2992
	O	Centuryce	120																2567
Sajryce	P	Sajryce	120																2356
	Q	Pachus	120																2636
	2	Sarminawy	30																
	1	R. Petylois	30																
	Ogół.																		2133

Ryc. 4. Tabela opisująca leśnictwo Dubienka – w prawie wszystkich obrębach dominowały lasy sosnowe. J. Żebrowski, *Urządzenie Tymczasowe Leśnictw Rządowych w Województwie Lubelskim*, 1825, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 1, strona 15

przez Piasecką³¹. Warto tu jednak odnotować, że z powodu przemian własnościowych granice i nazwy leśnictw często się wówczas zmieniały. Na przykład, w połowie XIX wieku na opisywanym obszarze znajdowały się lasy leśnictw Chełm, Lubartów (część), Lublin i Nowa Aleksandria³².

Spośród pozostałych 87 planów gospodarczych, większość tych sprzed I wojny światowej opisana jest w języku rosyjskim. Operatów powojennych jest kilkanaście. Obejmują one głównie lasy prywatne z obszaru Ordynacji Zamojskiej (44 operaty) i z okolic Hrubieszowa (23), a także kilkanaście majoratów. Liczba zawartych w nich map jest bardzo zróżnicowana i wynosi od zera (mapy wyjęto z okładek) do ponad trzydziestu. Dominują skale 1:5000, 1:10 000 oraz 1:20 000 (dla map zbiorczych lasów ordynackich 1:80 000). Podział na okręgi, opisywane cyframi i toponimami, stosowano nadal. Jednak prowadzone przez kilkadziesiąt lat wyręby i odnowienia wpływały na potrzebę sporządzania coraz bardziej szczegółowych map przydatnych do planowania kolejnych zabiegów gospodarczych. Dlatego na części z nich wyróżniano już graficznie lasy iglaste, liściaste i mieszane (kolorem) lasy starsze, młodsze i zagajniki (nasyceniem barwy) a także wpisywano pole powierzchni każdego drzewostanu. Nadal pokazywano też plany cięć, ale już tylko na najbliższe lata. Coraz bardziej szczegółowa była część opisowa, gdzie wymieniano na przykład uprawnienia serwitutowe.

Do niespotykanych dziś opracowań należy zaliczyć 10 zbiorów planów osad leśnych wykonanych w latach 1893–1910 dla leśnictw Ordynacji Zamojskiej. Zawierają one po kilkadziesiąt arkuszy wielkoskalowych map przedstawiających zabudowania i granice użytków z podaniem ich pola powierzchni.

5. Podsumowanie

Wartość naukowa dawnych map leśnych znajdujących się w Archiwum Państwowym w Lublinie jest zróżnicowana. Zbiór map z terytorium Ordynacji Zamojskiej jest unikatowy w skali kraju. Mapy z lat 1786–1787, w przeważającej części włączone później do „Zbioru Map Lasów Ordynackich”, mogą okazać się nawet najdawniejszymi, zachowanymi mapami leśnymi opisanymi w języku polskim. Tezę tę należy zweryfikować kontynuując prace w innych archiwach. Mapy małych fragmentów lasów z pozostałych rejonów guberni mają znaczenie jedynie lokalne. Wiadomo, że duża liczba operatów ilustrujących gospodarkę w dawnych lasach regionu znajduje się w Archiwum Państwowym w Radomiu, warto zatem doprowadzić do pełniejszego ich opracowania. Dzięki opisom zawartym w tabelach, uzupełniających mapy leśne, możliwe jest sporządzenie historycznej mapy drzewostanów z XIX wieku dla około połowy powierzchni

---

³¹ J. Piasecka, 1985, *Polskie atlasy geograficzne do połowy XIX wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 17, nr 4, s. 169–190.

³² A. Połujański, op. cit., s. 379.

lasów byłej guberni lubelskiej. Wartość kulturową map podnoszą także nazwy obszarów leśnych, przy czym ich liczba zmieniała się wraz z wprowadzaniem nowych zasad gospodarowania.

Niestety, część spośród najcenniejszych map jest w stanie, który utrudnia ich potencjalne wykorzystanie w szczegółowych pracach badawczych (nie sporządza się ich skanów). Wskazane jest znalezienie funduszy na ich konserwację, są one bowiem wyjątkowym świadectwem dorobku polskiej kartografii leśnej.

Literatura

- Bartoszewicz H., 2008, *Zbiory kartograficzne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 40, nr 2, s. 144–157.
- Cebrykow P., 2015, *Dawne mapy topograficzne Lubelszczyzny jako źródła informacji w badaniach historyczno-geograficznych*, w: *Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych*, Lublin, s. 85–102.
- Janocińska B., 2003, *Zasób kartograficzny Archiwum Państwowego w Lublinie w latach 1918–1944*, w: *Archiwum Państwowe w Lublinie, dzieje i zasób*, Warszawa, s. 73–102.
- Jaszczak R., 2008, *Urządzanie lasu w Polsce do 1939 roku, część II – urządzenie lasu w Królestwie Polskim*, „Sylwan”, t. 152, z. 5, s. 3–13.
- Kisiel H., 1962, *Akta Zarządu Dóbr Państwowych w Radomiu*, „Archeion”, t. 36, s. 87–101.
- Kozaczka M., 2002, *Gospodarka leśna Ordynacji Zamojskiej (1918–1939)*, „Kwartalnik Historyczny”, r. 109, nr 2, s. 61–75.
- Okła K., 2019, *O początkach regulacji gospodarki leśnej w Puszczy Kozienickiej, czyli jak powstało pierwsze urządzenie lasu w Polsce*, Kozienice.
- Olenderek T., 2018, *Mapy leśne Królestwa Polskiego w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Sylwan”, t. 162, z. 5, s. 422–428.
- Olenderek T., 2021, *Mapy leśne w Królestwie Polskim 1816–1831*, Warszawa.
- Olenderek T., Mazur K., 2020, *Mapy leśne Królestwa Polskiego w zasobach Archiwum Państwowego w Radomiu*, „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, t. 19, s. 221–234.
- Pawłowska A., Sirko M., 1994, *Mapy Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 26, nr 3, s. 140–149.
- Pawłowska-Wielgus A., 1971, *Inwentarz materiałów kartograficznych Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca 1786–1941*, Warszawa.
- Piasecka J., 1985, *Polskie atlasy geograficzne do połowy XIX wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 17, nr 4, s. 169–190.
- Pietrzak L., 1981, *Zasób kartograficzny Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Radomiu – jego kształtowanie i charakterystyka*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 18, z. 1, s. 50–52.

- Plater L., 1827, *Rys leśno-statystyczny Królestwa Polskiego*, „Sylwan”, t. 4, z. 1, s. 11–96.
- Połujański A., 1854, *Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym, tom I*, Warszawa.
- Połujański A., 1861, *Leśnictwo polskie, część druga, urządzenie lasów*, Warszawa.
- Przegon W., Żygawski J., 2018, *Kartograficzne zamostiana*, Kraków – Zamość.
- Rajca C., 1972, *Gospodarka leśna w Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX wieku, uwagi o urządzaniu i organizacji*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 20, z. 2, s. 207–217.
- Sawicki A., Okła K., 2013, *200 lat kartografii leśnej, katalog wystawy*, Warszawa.
- Tittenbrun A., 2013, *Skład gatunkowy i struktura lasów Roztoczańskiego Parku Narodowego*, Zwierzyniec.
- Zugaj L., 2017, *Historia Nadleśnictwa Puławy*, Puławy.

Źródła kartograficzne (w kolejności chronologicznej)

- Nazarewicz A., *Mapa Lasu Klucza Lipskiego Państwa Ordynacji Zamojskiej*, 1786, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, seria 9.4.4.2, sygn. 1175.
- Lewicki J., *Mapa Lasu Par zwanego do Ordynacji Zamojskiej a osobliwie Klucza Tomaszowskiego należącego w Cyrkule Zamojskim leżącego*, 1787, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1197.
- Owidzki J. (red.), *Zbiór Map Lasów Ordynackich w Galicy in martio 1793 uczyniony*, 1793, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1149.
- Kierłowicz J., *Mapa Lasów i wsi Lipy do Państwa Ordynacji Zamojskich należących*, 1806, Archiwum Państwowe w Lublinie, zesp. 71, sygn. 1176.
- Birner J., *Mapa Lasów we Wsi Kawalowie do Sched dwóch, to jest WW. OO. Franciszkanów Konwentu Zamojskiego i W JM Pani Wiszniowskiej należących*, 1809, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 561-20.
- Szwartze M., Dębski A., *Urządzenie Tymczasowe Leśnictwa Lubelskiego*, 1824 (uzup. 1834), Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 3.
- Żebrowski J., *Urządzenie Tymczasowe Leśnictw Rządowych w Województwie Lubelskim*, 1825, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 1.
- Ostrowski W., *Plan Lasów Dóbr Ratoszyna z przyległościami prawem wiecznym emfiteutycznym jako Dóbr Pojezuickich posiadanych*, 1828, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 33, sygn. 45.
- Turzański J. (kop.), *Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskim*, 1828, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 88-10.

- Adamski M., Baranowski W., Wilkowski S., *Leśnictwo Lublin, Straż Krępiec, Obręb Janowiec, Lit. B*, 1834, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 37, sygn. 3, strona 4.
- Szwartze M., Kondratowicz, *Plan Lasów do Dóbr Puławy należących*, 1836, Archiwum Państwowe w Radomiu, zesp. 44, seria 33, sygn. 137.
- Krupiński S., *Plan położenia Dóbr i Lasów Rządowych w Okręgu Ekonomicznym Lubelskim Guberni Lubelskiej*, 1847, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. 402, sygn. 50-1.
- Połujański A., *Mapa leśna Królestwa Polskiego, zał. do: Opisanie lasów Królestwa Polskiego i guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym, tom 1*, 1854, Warszawa.
-

Forest maps of the Lublin governorate area

Tomasz Olenderek

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Instytut Nauk Leśnych

ORCID 0000-0002-5558-8310

E-mail: tomasz_olenderek@sggw.edu.pl

Summary: The goal of the research work described in this paper was to find, review and describe the old forest maps of the Lublin governorate area. The maps studied were located in the collections of the National Archive in Lublin (archive files 71, 141, 636 and 206 at the Chełm branch), the National Archive in Radom (archive file 44) and Main Archive of Old Records in Warsaw (archive file 402). Altogether 135 forest planning surveys from the years 1823–1939 were found (with text in Polish or Russian), as well as 396 loose maps from the years 1786–1941 (with text in Polish, Russian or German). Three principal historical periods were distinguished: the Austrian occupation and the Duchy of Warsaw (1786–1814), Congress Poland (1815–1914) and later times (until 1941).

The maps found in the archives include 8 produced in 1786–1814 for the area of the Zamość Entail (file number 71). There is also a ‘Collection of Maps of Entail Forests’ made in 1793 (document number 1149), which is unique on a national scale. This consists of 72 maps from 1786–87, mostly at the 1:14,400 scale, with text in Polish, German or Latin.

Among the maps from 1815–1914, more than half have Polish text, while the remainder (produced after 1870) have text in Russian. They are divided into three groups: maps of small forest areas located in various counties of the Lublin region, maps of forest administrative units of the Zamość Entail and forest thematic maps.

The greatest number of maps are from the years 1918–1941. Almost all of these cover areas belonging to the Zamość Entail. They include maps of forest districts and areas as well as various thematic maps, including maps of foresters' settlements. A few maps were made in the times of German occupation during World War II.

The National Archive in Lublin contains very few old maps of the national (government) forests. However, it is known that many of these are to be found in the collections of the National Archive in Radom. Many extremely valuable forest maps are in poor condition. It is recommended that funds be found for their conservation, as these maps represent an important part of the heritage of Polish forest cartography.

Keywords: forest cartography, old forest maps, Lublin governorate

---